

Določanje absolutne in relativne starosti teksta, napisanega s pisalnim strojem

Vlado Vidic — Pavel Brajnik

Vprašanja, ki se zastavljajo v zvezi z določanjem starosti teksta, napisanega s pisalnim strojem, so redka, pa tudi ekspertize so delikatne in zahtevajo ogromno dokumentacijo, ki jo je največkrat težko najti in zbrati.

Takšna vprašanja se pojavijo, kadar dokument nima datuma, kadar so pomisleki glede pravilnega datiranja, ali če gre za ugotavljanje, ali sta dva ali več dokumentov napisana istočasno in ali so vsi deli dokumenta, vstevši prečrtavanje ali dodajanje, nastali istočasno s pisanjem celotnega dokumenta.

Strokovno izurjen izvedenec bo marsikdaj lahko določil datum oziroma vsaj obdobje pisanja. V mnogih primerih bo ta datum bolj točno postavil kot pa ga lahko določimo po kloridnih ali sulfatnih slikah po Mezgerjevi metodi na dokumentih, pisanih s črnilom.

V vseh primerih, ko ugotavljamo starost, razpolagamo v preiskavi z dvema, v bistvu različnima spoznavnima viroma, to je z nosilcem pisave in s samo pisavo.

Navadno je nosilec pisave papir. Toda le prav redkokdaj bo možno samo po sestavi papirja sklepati o starosti dokumenta. Strokovnjak za papir da lahko včasih natančnejše podatke o dobi proizvodnje, zlasti če gleda na kakovost in čistočo papirne snovi in na njene dodatke, kot so vezivna sredstva in drugo. Včasih sta lahko pomembna podatka tudi vodni tisk in format. Vodni tisk je po navadi znak firme in je največkrat zavarovan kot patent. Kdaj se je začel uporabljati takšen vodni tisk, je vedno mogoče ugotoviti pri izdelovalcu papirja ali na patentnem uradu.

Format papirja se ravna danes po določenih normah (na primer DIN A 4 210 x 297 mm), poprej, to je pred letom 1922, pa sta se uporabljala pisarniški format 210 x 340 mm in format 224 x 285 mm.

Če je na papirju predtisk (na primer obrazec, ki ima ime in druge podatke firme), je treba po vsebini preveriti, iz katere dobe izvira in morebitne navedbe o telefonskih številkah, bančnih računih itd. Te stvari se namreč često menjajo. Pogledati je treba tudi oznako tiskarne, ki je obrazec natisnila. Skoraj vedno bo možno ugotoviti datum naklade.

Če preiskava papirja ne da rezultatov — kar se pogosto zgodi —, je treba preiskati sam tekst in v njem iskati razne anahronizme. Če tudi tedaj ni uspeha, preidemo na preiskavo pisalnega sredstva.

Pri tem vprašanju moramo ločiti dva primera:

- pisalni stroj, s katerim je bil napisan sporni tekst, poznamo;
- pisalnega stroja ne poznamo.

Drugega primera, ki ga z velikimi težavami in često brezuspešno rešujemo s tem, da skušamo ugotoviti datum izdelave črk za določen pisalni stroj, da primerjamo obliko črk, ali da ugotavljamo kakšne tehnične izpopolnitve na pisanem stroju itd., ne bomo opisovali, pač pa bomo nadrobneje obrazložili in s praktičnim primerom prikazali prvi primer, ko je pisalni stroj znan. Ugotavljanje starosti spornega teksta je tedaj mnogo bolj zanesljivo.

Elementi za določanje starosti so v tem primeru naslednji:

- znamka, model in številka pisalnega stroja ter datum izdelave;
- poškodbe na črkah in številkah oziroma na mehanizmu stroja, ki nastajajo pri uporabi in staranju;
- barva traku in stopnja njegove izrabljjenosti;
- zamazanost črk.

O prvih dveh primerih je bilo že nekaj napisanega v tuji strokovni literaturi, manj o zadnjem primeru, ki pa smo ga pri nas uspešno rešili.

V prvem primeru mora imeti izvedenec natančen seznam izdelave (z znamko, modelom, registrsko številko in datumom) vseh pisalnih strojev, ki se uporabljajo v kakšni državi. Če bo imel takšne podatke, bo lahko v zelo kratkem času ugotovil, ali je sporni pisalni stroj obstajal v času, ko je bil domnevno napisan sporni dokument. Takšnega seznama (vsaj ne popolnega) pa naš referat za identifikacijo strojnih pisav nima.

V drugem primeru pregleduje izvedenec poškodbe na posameznih znakih spornega in primerjalnega teksta. Znano je, da se pisalni stroj stara, se kvari in tako dobiva svojo individualnost. Na podlagi poškodb identificira pisalni stroj; če pa se ugotovi, kdaj so posamezne poškodbe nastale, lahko celo določi obdobje, v katerem je bil napisan sporni tekst.

Ker nastajajo poškodbe na stroju polagoma in se zelo počasi menjajo, je na podlagi tega možno podati mnenja le za daljša obdobja. To pa je seveda odvisno tudi od intenzivnosti uporabe stroja.

Nadaljnja stopnja preiskovanja sloni na pregledu in določanju strukture tkanja pisal-

nega traku. To pa je možno samo tedaj, če se struktura traku vidi na odtisnjeni pisalnih znakih. Največkrat to dobro vidimo pri zamazanih črkah, ki imajo z delci tkanine, z barvo in umazanijo napolnjene ovale. Pri tem preiskovanju štejemo s posebno lupo niti, ki jih je imel platneni trak.

Nato sledi primerjanje barve pisalnega traku. Absolutne starosti strojne pisave prav gotovo ne moremo ugotoviti s preiskavo barvila, kakor je to včasih možno pri nekaterih črnilih, ki vsebujejo kloride in sulfate.

Če ugotovimo razliko v barvi traku, lahko za gotovo trdimo, da sporni in primerjalni teksti niso pisani istočasno. Če pa ugotovimo identičnost barve, nam to ne omogoča niti pozitivnega niti negativnega sklepanja, ker je lahko imel pisalni stroj v različnih časovnih obdobjih pisalne trakove iste znamke, barve in kvalitete. V teh primerih skušamo dognati stopnjo izrabljenosti pisalnega traku. Nov trak daje tekst intenzivne barve in so črke nekoliko zamazane. Z nadaljnjo uporabo pa postajajo črke vse bolj ostre in blede, ker se pisalni trak izrablja. To sicer včasih lahko ugotovimo s prostim očesom, lahko pa nopravimo tudi kemični poskus z mešanicami etilnega alkohola in benzola, ki jo kanemo, nekajkrat zaporedoma, po eno kapljico na črko spornega in primerjalnega teksta. Ta mešanica topi barvo, ki se nato razlije po papirju okoli črke. Pri enako izrabljenem traku bosta avreoli okoli črke enaki, pri neenaki izrabljenosti pa bo avreola pri svežem traku intenzivnejša kot pri izrabljenem. Ta metoda pa ni natančna.

Nadalje je možno v nekaterih redkih primerih, če vse prej navedene metode odpovedo, ugotoviti starost teksta oziroma premaknitev datuma po zamazanosti posameznih črk.

Tuji pisci opozarjajo na previdnost v takšnih primerih. Tega smo se tudi mi v polni mери zavedali.

Pri pisanju se posamezne črke, kot na primer a, o, e, n, p, s itd., zlasti njihovi ovali, napolnijo z vlakenci tkanine in z barvo ter zato odtiskujejo zamazano sliko črke.

Uspeh te metode pa je odvisen od tega, kolikokrat se pisalni stroj čisti. Izvedenec bo moral vsakokrat predhodno zbrati podatke o tem, s kakšno intenzivnostjo se je pisalni stroj uporabljal, kako se je čistil in ali se je vedno uporabljal pisalni trak iste znamke.

Zato je treba zbrati čimveč tekstov, napisanih s spornim strojem v daljšem obdobju. Zbiranje tekstov in razvrščanje po datumih je težka in odgovorna naloga. S kakšnimi težavami se je treba boriti, bo pokazal tudi naš primer.

V aprilu 1959 smo sprejeli od okrajnega sodišča v Ljubljani tri sporne dokumente, napisane s pisalnim strojem. Datirani so bili s 25. 1. 1957, 30. 1. 1957 in 3. 2. 1957. Podpisala naj bi jih M. A., mati obdolženega M. D.

Iz priloženega spisa je bilo razvidno, da je M. D. obdolžen kaznivega dejanja po 1. odstavku 306. čl. KZ. Sodišče nas je prosilo, naj ugotovimo za navedene tri dokumente naslednje:

1. Ali so podpisi M. A. na spornih dokumentih pristni?

2. Ali so bili sporni dokumenti napisani in podpisani takrat, kot so datirani?

M. A., ki je bila lastnica velikega premoženja, je začela spomlad 1957 kazati značke duševne bolezni. S sklepom okrajnega sodišča v Ljubljani ji je bila 15. junija 1958 odvzeta opravilna sposobnost. Za skrbnika je bil najprej postavljen njen sin M. D. Med njim in njegovo sestro O. M. pa je prihajalo do stalnih nesporazumov glede upravljanja maternega premoženja. Sestra je med drugim sprožila zoper brata tudi kazenski postopek zaradi zlorabe zaupanja in je sodišče odredilo za novega skrbnika znanega ljubljanskega odvetnika. M. D. pa je novemu skrbniku onemogočal prevzem dolžnosti.

14. julija 1958 je skrbstveni organ občinskega ljudskega odbora popisal celotno premoženje opravilno preklicane matere. Iz zapisnika o popisu je razvidno, da se O. M. ni strinjala s popisom in je trdila, da je brat prikril neko hranilno knjižico z večjo vlogo.

Tri dni pozneje je M. D. predložil skrbstvenemu organu sodno overovljena prepisa prvih dveh spornih dokumentov. Iz njih je razvidno, da mu mati izroča v trajno uporabo svoj osebni avtomobil, ki ga lahko M. D. kadarkoli prepiše na svoje lastništvo. Iz drugega potrdila pa je razvidno, da mu mati izroča sporno hranilno knjižico, ki je bila omenjena v zapisniku o popisu njenega premoženja. V enem od drugih sporov pa je predložil okrožnemu sodišču prva dva in še prepis tretjega dokumenta, s katerim ga mati poblašča, da v primeru njene smrti, kakršnekoli boleznske ali starostne onemoglosti razpolaga s celotnim premoženjem kot s svojo lastnino ter uredi premoženske zadeve s sestro O. M. po lastnem preudarku. Ko je O. M. zvedela za navedene dokumente, je sprožila zoper brata še zadnji postopek zaradi suma ponaredbe.

Sodišče nam je poslalo originalne izvode in overovljene prepise vseh treh spornih dokumentov ter primerjalne podpise preklicane M. A. S preiskavo smo ugotovili, da so vsi trije dokumenti napisani z istim pisalnim

strojem. Podpise na spornih dokumentih je z največjo verjetnostjo napisala M. A. lastnoročno. S popolno gotovostjo tega ni bilo mogoče trditi, ker so bili njeni primerjalni podpisi nekaj let mlajši od spornih in smo pri primerjanju ugotovili poleg številnih istovetnosti tudi manjše razlike, ki so najverjetneje nastale zaradi različne starosti podpisov.

Starosti podpisov na spornih dokumentih po Mezgerjevi kloridni metodi ni bilo mogoče ugotoviti, ker je bila kloridna slika že razvita in je tudi papir, na katerem so bili dokumenti napisani, vseboval mnogo kloridov. Primerjava bi bila morebiti možna, če bi imeli podpise M. A. iz kritičnega obdobja, to je iz januarja ali februarja 1957.

Izvedeli smo, da M. D. hrani materino oporoko, ki naj bi bila napisana konec januarja 1957. Izvedencu je M. D. to tudi potrdil in obljubil, da jo bo dal na razpolago, če bo to potrebno. Ko pa smo hoteli primerjati starost podpisov na spornih dokumentih in oporoki, je zanikal, da bi hranil oporoko in je ni hotel izročiti sodišču. Zahteval je celo izločitev izvedenca iz nadaljnega postopka, kar pa je sodišče odbilo.

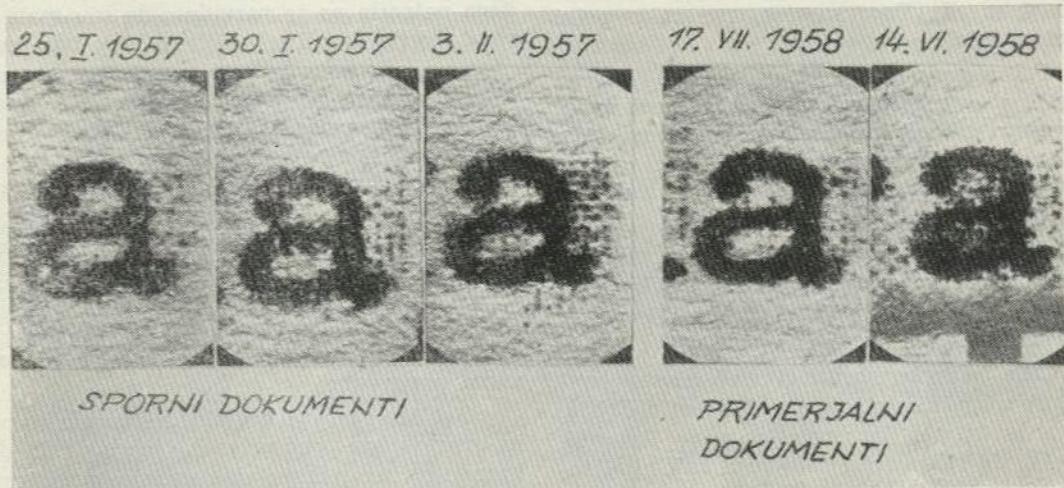
Za ugotovitev starosti spornih dokumentov nam je tako preostala še zadnja možnost, da namreč analiziramo sporne tipkopise. V spisu, ki nam ga je predložilo sodišče, smo našli več dopisov M. D., med drugimi tudi dopis skrbstvenemu organu z dne 17. julija 1958, s katerim je poslal prepise prvih dveh dokumentov in pismo sestri z dne 14. 6. 1958. Ugotovili smo, da so vsi omenjeni dopisi, kakor tudi sporni dokumenti, napisani s pisalnim strojem znamke »Erika«, ki je last M. D.

Na podlagi identifikacije pisalnega stroja, ki je bil uporabljen za pisanje spornih dokumentov, smo se lahko lotili ugotavljanja starosti spornih dokumentov po metodah, ki smo

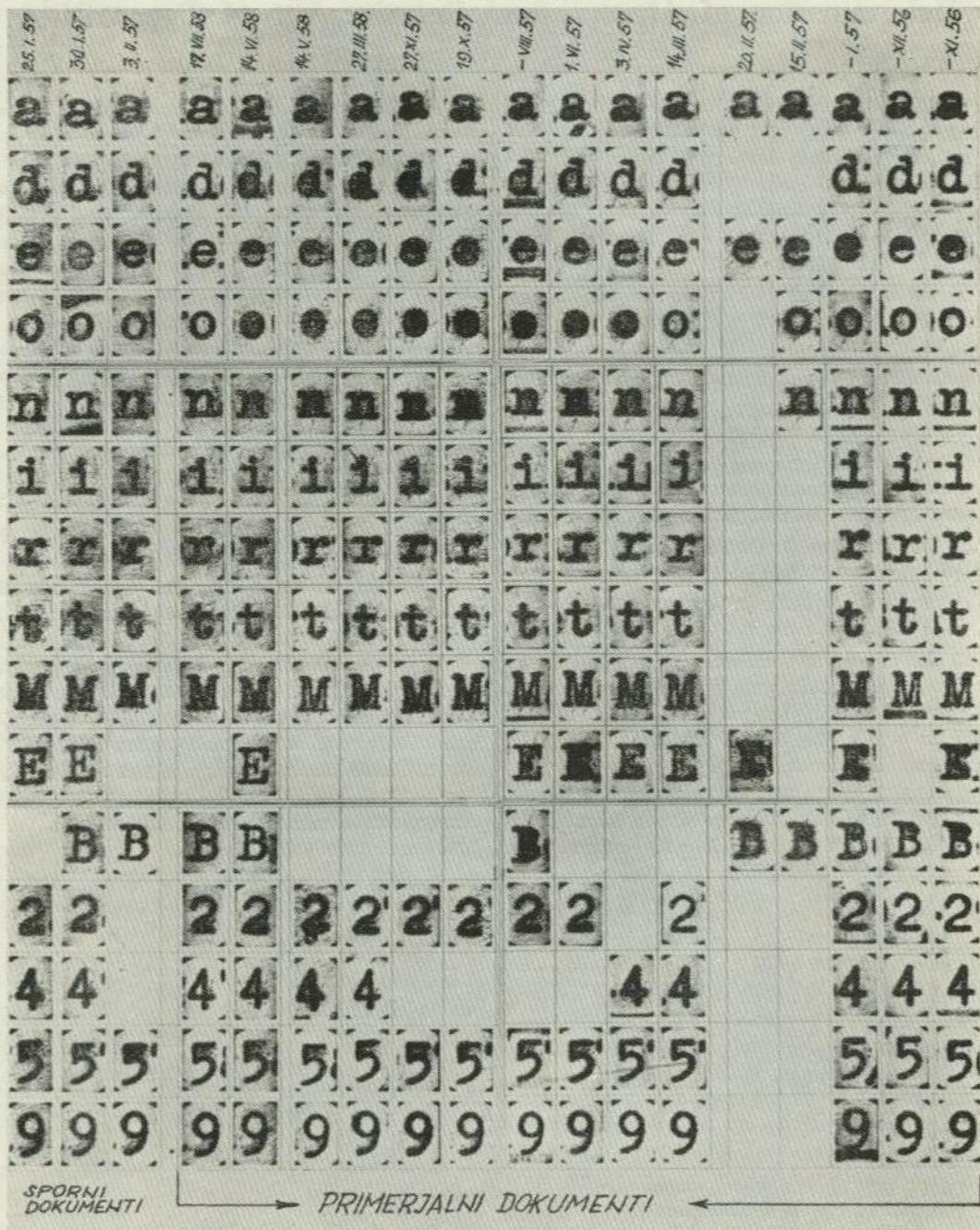
jih že zgoraj opisali. Pri pregledu dokumentov, s katerimi smo razpolagali v prvi fazi preiskave (ti pa so bili v glavnem iz leta 1958), smo ugotovili, da na pisalnem stroju niso nastale nove poškodbe in tako ne bo mogoče določiti obdobia, v katerem so bili napisani sporni dokumenti. V vseh primerih je bil uporabljen istovrsten pisalni trak in tudi izrabljeno traku je bila tako malenkostna, da rezultati ne bi bili dovolj zanesljivi. Zadnja metoda je ravno pokazala, da pisalni stroj M. D. ni bil intenzivno uporabljan. Najzanimivejša ugotovitev pa je bila, da je stopnja zamazanosti črk in znakov na spornih dokumentih povsem enaka primerjalnemu dopisu z dne 17. 7. 1958, razlikuje pa se od pisma O. M., ki je bilo napisano 14. 6. 1958 in od ostalih mlajših dopisov. Na spodnjih fotografijah je ta ugotovitev prikazana pri črki mali »a«.

Theoretično in praktično je nemogoče, da bi se po 18 mesecih, kolikor znaša razlika v datumih med spornimi dokumenti in prvim primerjalnim dopisom, do podrobnosti ponovila enaka stopnja zamazanosti vseh črk in znakov na pisalnem stroju. Ta ugotovitev je kazala na to, da so bili sporni dokumenti napisani šele po 14. juniju 1958. Vendar je bilo to treba še dokazati.

Nekaj naših uslužencev se je načrtno lotilo posla, ki je trajal več kot šest mesecev. Začeli so iskat originalne dokumente, ki so bili napisani s pisalnim strojem, last M. D. Ti dokumenti pa so morali biti opremljeni z datumom. Uspeло nam je zbrati večilo dokumentov, ki so se nanašali na obdobje od novembra 1956 do avgusta 1958. Pri tem smo pregledali kupe aktov v raznih arhivih, kot na primer podjetja, v katerem je bil M. D. zaposlen, revizijske komisije za stanovanjsko izgradnjo pri OLO, Zavoda za socialno zava-

Slika 1

Slika 2

rovanje DOZ, urada za potna dovoljenja in odseka za registracijo motornih vozil TNZ, ter pri naslovnikih dopisov, ki so imeli arhivirane originalne izvode dokumentov.

Ta dokumentacija je pokazala, da M. D. svojega pisalnega stroja nikoli ni popolnoma očistil, temveč le delno v posameznih obdobjih. Na podlagi nje smo lahko dokazali, da sporni dokumenti nikakor niso mogli biti napisani v kritičnem obdobju, kot so datirani.

temveč šele po 14. juniju 1958. Poleg vprašanj, postavljenih izvedencem, pa smo uspeli tudi dokazati, da je pisal sporne dokumente najverjetneje M. D. V vseh spornih in primerjalnih dokumentih smo namreč zasledili neobičajne daktilografske elemente, ki jih je uporabljal M. D.

Za nazornejši prikaz naših ugotovitev smo izdelali obširno fotografsko dokumentacijo, ki jo prikazuje slika 2.

Determination of Absolute and Relative Age of Typewriting

by Vlado Vidic and Pavel Brajnik

Problems connected with the question of determination of age of typewriting appear rather seldom, but such an expertise is very delicate and request large documentation that is usually difficult to find and to collect.

If we want to solve this problem we have to consider two cases:

a) we know the typewriter on which the typewriting was written;

b) we do not know it. In this case, the determination of age of typewriting leads usually to no success.

In the first case, we have the following elements to deal with:

a) the type, model, and number of the typewriter and the date of production;

b) the damages of the types or of the mechanism of typewriter due to its use and age;

c) the colour of the ribbon and the degree to which it is worn out;

d) the degree to which the letters are dirty.

The article deals with a practical problem of determination of age of documents by the degree to which the letters are dirty which is seldom met in the literature.

During typewriting, the types of the typewriter get filled with fibres of the tissue and with the colour, and type off dirty letters. The

degree to which the letters are dirty differs. Some letters, as »a, e, o, n,« become dirty earlier than others. The success of this method depends mainly on how the typewriter was cleaned, how often was it used, and whether the same ribbon has always been used or not. Solution to these questions can be delivered also by control material which should refer to a period as long as possible.

In the case, which the article tries to illustrate, the son M. D. forged several documents by which his mother M. A. who had been put under tutorship authorizes him to dispose of her fortune. The documents were composed and dated as if they had been written before his mother's illness, that is before January of February 1957, and signed by her. They were typed on offender's typewriter.

Thanks to some original documents that were typed on M. D.'s typewriter during the period from November 1956 to August 1957, it could be stated that the documents in question were typed after 14th June 1958. M. D. produced them in the court on 17th July 1958 for the first time. This conclusion could be made thanks to the collected documentation (fig. 2.). Its analysis has proved that M. D. did not clean thoroughly his typewriter during the period from November 1956 to August 1958.